

“ Històricament s’ha donat poca o nul·la rellevància als treballs i tasques realitzades per les dones, des de la consideració que eren de segon ordre o poc valorades en un món patriarcal i amb preeminència de valors masculins. Però sense les accions civilitzadores de les dones, des de la reproducció fins a la transmissió de la parla i dels costums, no tindriem les societats que tenim. El fet d’ajudar a recuperar la història i la memòria femenina és igualment un acte de reconeixement a les dones i de millora de la situació actual d’homes i dones. Per tant, creiem indispensable rescatar la memòria en femení, car és una via adient per al reconeixement de moltes de les seves accions i la revalorització d’aspectes de sabers, maneres de fer i experiències que tradicionalment han estat silenciats i obviats.

L’ordre d’estructuració interna de l’obra s’ha confegit des dels paràmetres següents: en primer lloc hem atès les col·laboracions relatives a la perspectiva de la història, presentant aquestes segons una disposició cronològica; en segon, l’òptica del treball de les dones en l’exemple del conreu de l’arròs al Delta; en tercer, l’escriptura de les memòries; en quart, la visual antropològica; per últim, tres mostres concretes d’aplicació: a la ciutat de Barcelona, al Montsià i al Sàhara. ”

Abacus
Cooperativa
000013-8930
1109
9788492839070
Memòries de dones

PVP 24,00 €
Cost Soci 22,00 €
PuntsAbacus 7,31

ISBN 978-84-92839-07-0
9 788492 839070

MEMÒRIES DE DONES

Coral Cuadrada (coordinadora)

7

MEMÒRIES DE DONES

Coral Cuadrada
(coordinadora)

ARDI EDITORS

COL·LECCIÓ
ARCA

Aquesta obra ha estat editada amb el suport de
l'Institut Català de les Dones de la Generalitat de Catalunya

 Generalitat de Catalunya
Institut Català de les Dones

V O L U M 7

Primera edició: octubre del 2009

Editor: Arola Editors

Polígon Francolí parcel·la 3 nau 5 - 43006 Tarragona

Apt. Correus 253 - 43080 Tarragona

Tel. 977 553 707 - Fax 902 877 365 - Mòbil centralita 628 415 318

arola@arolaeditors.com

www.arolaeditors.com

© d'aquesta edició: Arola Editors S.L.

© del text: les autores i els autors

Fotografia de la portada: Manifestació de dones a la Rambla de Barcelona contra els bombardejos durant la Guerra Civil 1937. Autor: Pérez de Rozas. Arxiu Fotogràfic de Barcelona.

Disseny portada: Llorenç Brell

Imprimeix: Gràfiques Arrels - Tarragona

ISBN: 978-84-92839-07-0

Dipòsit legal: T-1761/09

Qualsevol forma de reproducció, distribució, comunicació pública o transformació d'aquesta obra només pot ser realitzada amb l'autorització dels seus titulars, llevat l'excepció prevista per la llei. Dirigit a CEDRO (Centro Español de Derechos Reprográficos, www.cedro.org) si necessita fotocopiar o escanejar algun fragment d'aquesta obra.

MEMÒRIES DE DONES

Coral Cuadrada (coord.)

Montserrat Duch

Esther Gutierrez

Angela Jackson

Rosa Queral

Pilar Palacio

Montserrat Palau

Annachiara del Prete

Jordi Roca

Isabel Segura

ROA EDITORS

Tarragona 2009

LA VILELLA ALTA: DONES I RERAGUARDA

ESTHER GUTIERREZ ESCODA

Introducció

El Memorial Democràtic de Catalunya va concedir al Camp de Tarragona una sèrie de subvencions destinades a la recuperació de la memòria democràtica. En total, 18 projectes del territori reberen ajuts per la recerca: 10 foren impulsats per entitats sense ànim de lucre, i d'entre aquests cal destacar l'Associació de Veïns de la Vilella Alta, al Priorat, que pretenia la confecció d'un reportatge o documental històric de la vila.

Els objectius bàsics de la confecció del documental eren, en principi, el coneixement i posterior divulgació del context històric, social, econòmic i polític de la Vilella Alta. Exactament ens interessaven els anys 1931-1945, o el que és el mateix, l'etapa republicana, la guerra civil, i els primers anys de la repressió franquista al poble. Tot això, dins de l'àmbit comarcal (el Priorat), i en relació directa a la Batalla de l'Ebre.

La metodologia d'investigació que hem seguit per dur a terme el documental ha estat, per una banda, la recollida d'informació a partir de la memòria oral dels supervivents i, per l'altra, la recuperació i estudi de documentació privada i arxivística que pertanyen als anys que van de 1931 a 1945.

Cal destacar que no existeixen treballs precedents històrics que analitzin aquesta etapa a la Vilella Alta, tan sols un breu comentari de dues pàgines realitzat per Jaume Sabaté Alentorn (2002), basat exclusivament en dos testimonis orals.

Curiosament, el poble es presentava com un cas particular i excepcional de no-violència ni revenges personals entre els veïns de la localitat, durant l'etapa bèl·lica i la immediata postguerra, malgrat que

érem conscients del nombre considerable d'hommes que van pertànyer a l'exèrcit republicà i que un cop acabada la guerra van fer cap a camps de concentració i/o presons, el que ens indicava que no van aconseguir els «avales» necessaris per poder tornar a les seves llars.

Triàrem vuit persones (quatre homes i quatre dones) d'entre tots els supervivents de la vila tenint sempre present que la demografia actual és d'uns 120 habitants. Aquesta selecció es realitzà en base a la capacitat de memòria mental i d'objectivitat davant uns fets històrics que, demés, es presentaven com a traumàtics i difícils d'interpretar.

El tipus d'entrevista fou guiada però oberta a l'entrevistat, pensant que això donaria un marge de confiança, respecte i interès entre l'entrevistador i l'entrevistat. La relació amb tots dos fou la d'uns veïns residents al mateix poble, però amb edat diferenciada, o el que és el mateix, gent jove interessada per l'experiència vital i històrica de la localitat.

El qüestionari de l'entrevista es realitzà a partir de diferents preguntes recollides en quatre blocs temàtics: la República, la guerra, la primera repressió franquista i, per últim, la valoració personal del testimoni respecte a la recollida de la memòria oral.

Cada un d'aquests blocs incloïen subapartats i temes concrets (església, milícies, escola...), no obstant això, a cadascuna de les persones entrevistades se li van fer preguntes adequades a la seva personalitat depenent del sexe, l'edat, la professió...

Totes les entrevistes van quedar enregistrades a partir d'imatge i so. Destaquem la bona voluntat de participació i col·laboració dels nostres avis i dels seus fills a l'hora d'ajudar-nos en la recerca i la filmació de la memòria oral.

A la Vilella Alta tothom es coneix. Ara la població és d'unes 120 persones, però a l'època d'estudi eren unes 300, inclosos els refugiats de guerra peninsulars. Això vol dir que bona part dels vilatans són d'alguna manera família propera o llunyana. Destaquem aquest fet perquè creiem que una guerra civil és una guerra fratricida i, per tant, la violència s'inclou a vegades dintre de les pròpies famílies, dintre de l'àmbit veïnal i també entre les amistats més properes.

Fem aquest incís perquè hem comprovat que les fonts orals troben en els fets violents injustificats un tabú, ja que en el record d'aquesta violència hi ha tant d'explicat com de callat. Així hem comprovat que tots els testimonis femenins en relació a certes preguntes no han volgut parlar o bé han eludit la resposta: no sé, no recordo... Ens referim concretament a quan fèiem referència a la duríssima intenció disciplinària obligatòria que FET i les JONS feia fer als nens i joves del poble.

Arribats a aquest punt cal aclarir que érem tres les persones que fèiem l'entrevista i dues d'elles (l'entrevistadora i la coordinadora), som família directa del que va ser el cap de les joventuts de FET i de les JONS al poble.

No sabem del cert perquè les dones entrevistades no van gosar dir el nom d'aquest personatge, suposem que per no ferir els nostres sentiments partint del fet que som família. Creiem que això no hauria de passar i que el veritable èxit del franquisme ha estat precisament la negació a parlar i la pròpia autocensura de les víctimes encara a principis del segle XXI.

Un dels problemes i limitacions que vàrem trobar a l'hora de confeccionar la història de la dona pagesa a la rereguarda fou el fet que als arxius municipals no trobem documents que hi facin referència. Tan sols vam trobar al Llibre de Registre de Sortida de Correspondència municipal les sol·licituds de mares, àvies o germanes respecte a la localització dels familiars masculins que eren al Front de l'Ebre, als camps de concentració o a les presons de Franco. És per això que creiem que el testimoni oral femení és importantíssim a l'hora de conèixer tot l'entramat social i polític de la rereguarda immediata a la zona de l'Ebre.

La Vilella Alta durant la República i l'esclat de la guerra civil

Les dones de la Vilella Alta recorden: «L'última vegada que es van voltar les campanes al poble fou el dia 14 d'abril de l'any 1931, mai més s'han tornat a voltar.»

La Vilella Alta fou un poble veritablement democràtic i republicà convençut, i no solament això, sinó que participà activament en les pro-

postes estatutàries del President Macià a l'hora de confeccionar l'Estatut de Núria, aportant idees tan modernes com el fet que el Servei Militar Obligatori passés a ser voluntari, i en cas de no poder ser-ho, que la instrucció es realitzés per un curt període de temps i sempre dins de territori català.

Vista panoràmica actual de la Vilella Alta (Fotografia cedida per Esther Gutierrez)

També es preocupà d'implantar a l'escola el sistema de la nova Pedagogia dissenyat pel govern republicà, però el decurs dels esdeveniments —la guerra civil i la crisi econòmica de la postguerra— va fer que no es dugué a terme la modernització del sistema escolar fins molts anys després.

Les dones vilatanes recorden especialment que durant la República les classes a l'escola es feien en català, en contraposició al que succeï durant el franquisme, i no sols això sinó que una de les entrevistades ens va ensenyar el llibre amb què estudiava (encara el guarda): *El Llibre dels Infants*. També recorden que en principi les classes eren mixtes (nens i nenes junts), i que després mai més ho tornarien a ser.

Arribats en aquest punt cal aclarir que de les quatre dones entrevistades dues són filles d'homes que en etapa republicana tenien càrrecs polítics: una d'elles és filla de l'alcalde Salat i el pare de l'altra fou el Secretari del Jutge de Pau de la vila. Fem aquest incís perquè ens ha sorprès el fet que quan els hi vàrem preguntar sobre la relació església-poble durant la República elles contestaren ràpidament la mateixa resposta, justificaven la seva no participació amb l'àmbit religiós dient-nos: «A casa meva no eren de missa, el pare no volia que hi anés... El pare era republicà convençut i no volia que jo anés a missa...»

Tot sembla indicar que al poble no van haver-hi conflictes en la relació església-veïns, ni el capellà es va posar en els afers de la vila, ni la Casa Consistorial en l'àmbit eclesiàstic. Segons elles mateixes ens diuen: «Qui volia anar a missa anava i el que no, no passava res...»

Les experiències emocionals i sentimentals en les persones fan que la memòria acabi per produir records inesborrables i sobtadament precisos. En realitat, res té d'influent el fet que passin els anys, ja que el record en la memòria segueix sent nítid, clar i contundent. Segons ens diu Ruiz Vargas (2004), no existeixen dubtes en relació al paper potenciador del sentiment i l'emoció sobre la memòria, així sembla que no hi ha un ingredient més eficaç que els sentiments, els afectes i les emocions en general perquè les experiències humanes quedin gravades en la nostra memòria. No obstant això, les emocions extremadament intenses poden produir l'efecte contrari, o el que es el mateix, l'amnèsia.

Fem referència a les emocions i sentiments respecte a la nitidesa dels records perquè en la memòria femenina del poble destaca l'episodi de la mort violenta de dos capellans relacionats amb la vila. Així com el rebombori que es va dur a terme amb l'inici de la fase revolucionària que tingué com a exponent màxim la crema de l'església.

De fet, elles ens explicaren que la fase revolucionària es dugué a terme per gent que res tenien a veure amb el poble: «van entrar a la vila i obligaren a cremar els objectes de l'església amb el sistema conegut com a 'torn de poble'.» Mentrestant els veïns de la Vilella Alta, tot i ser republicans, van amagar tres capellans: Mossèn Vernet (fill de la Vilella Alta, però capellà de la Morera del Montsant), Mossèn Joan Sants (aleshores

capellà de la Vilella Alta), i el mossèn de Torroja (l'únic que salvà la vida, i que va estar tres anys amagat al poble).

El més greu per a les dones de la Vilella Alta és que la mort del capellà Vernet es deu, en principi, a la traïdoria de Mossèn Joan Sants. Segons el que elles mateixes expliquen: «Mossèn Joan Sants va estar amagat al Mas de cal Cosí durant un temps... No li faltava de res, mitjançant el carter li enviàvem el menjar i la premsa... Així estava al dia del desenvolupament de la guerra i des del Mas podia veure tot el moviment de la carretera... No obstant, un dia decidí marxar al seu poble amb tan mala fortuna que a l'alçada de la Pobla de Cérvoles l'atraparen i ell va explicar al comitè que a la Vilella Alta s'amagava un altre capellà... Ell mateix el va denunciar».

El record de com el comitè de la Pobla de Cérvoles va arribar a la Vilella Alta i detingué el capellà Vernet per assassinar-lo és present a la memòria col·lectiva de la vila, sobretot en la femenina: «Jo ho vaig veure... sembla que fos avui mateix... El van treure de casa... anaven amb escopetes... i quan va arribar al carrer on era el cotxe que l'esperava per endur-se'l va dir: espereu que em deixo l'americana... i els de la Pobla li van contestar: allà on vas no en tindràs de fred ... Tots dos capellans van ser afusellats a Juncosa.»

Aquest episodi traumàtic i violent ens sobtà de tal manera que per certificar-ho, l'equip de realització del documental va decidir demanar La Causa General a l'Archivo Histórico Nacional de Madrid, per comprovar que aquests fets eren els que realment van succeir: Com un capellà podia haver delatat un altre?

Sorprenentment, els documents evidenciaren el que les dones de la vila ens havien indicat: la mort del capellà Vernet es deu a la delació d'un altre capellà. La interpretació i valoració d'aquest fet, així com la capacitat d'assignar-hi un significat i una intencionalitat, ha produït en la memòria femenina un concepte d'assassinat fratricida, inqualificable i incomprensible.

Això s'explica perquè la posterior dictadura franquista no permeté explicar el que va succeir als republicans vençuts, és més, els amenaçà i perseguí amb la intencionalitat d'imposar el silenci més absolut.

També cal dir que l'església catòlica adoptà una actitud de col·laboració i silenci respecte als vençuts. Seguint a Botti (1992), la religió es va utilitzar com a instrument per la justificació del Règim inculcant disciplina, obediència i submissió. És aleshores, en la immediata postguerra, quan l'església té la suficient capacitat de venjança de la persecució republicana. Com poden les dones de la Vilella Alta entendre la delació d'un capellà envers l'altre, fet que va significar la mort de tots dos?

L'estada de l'Exèrcit Republicà i dels refugiats de guerra a la Vilella Alta

L'esclat de la guerra a la zona de l'Ebre i del Priorat està condicionat per l'existència del Front de la batalla aragonès, a uns 15 quilòmetres de la frontera catalana. A l'abril de 1938 les tropes franquistes havien aconseguit trencar el Front d'Aragó i arribar fins el mar deixant Catalunya aïllada i incomunicada per terra amb la resta del territori peninsular fidel a la República.

Tagüeña (2005) ens explica que al marge esquerra de l'Ebre l'Estat Major republicà inicia a principis de maig del 38 les maniobres de reorganització de les tropes i d'acumulació de material bèl·lic, així el Priorat queda inclòs com a territori clau en la preparació i desenvolupament de la Batalla de l'Ebre.

Modesto Guilloto, tinent coronel de l'Exèrcit de l'Ebre situa Lister al marge dret del riu amb el V Cos de l'Exèrcit, mentre que al costat esquerre disposa Tagüeña, amb el XV Cos de l'Exèrcit.

S'instal·lava aleshores el Camp d'Entrenament d'Escaladei, i la Carroixa desenvolupà un paper important en la preparació i primers moments de l'ofensiva ja que en les seves instal·lacions s'establí el Lloc de Comandament del XV Cos de l'Exèrcit, el qual incloïa les Divisions 3, 35 i 42. Això vol dir uns 35.000 soldats ubicats i escampats per tots els nuclis urbans del Priorat, també a la Vilella Alta.

Nenes i noies de la Vilella Alta a principis dels anys 30.
(Fotografia cedida per Pepita Salat)

Les dones de la Vilella recorden totes elles perfectament la ubicació dels soldats per les cases del poble: «Hi havien sapadors, transmissio-nistes, antitànecs... A les cases que eren buides o que vivia poca gent s'instal·laren els soldats... La convivència fou molt bona, mai vam tenir cap problema amb ells. A l'església feien cinema i podíem anar tots els del poble... Al Cafè van instal·lar l'Hospital de Sang, i si no estaves bé de salut et visitava el metge i et proporcionaven medicines.» Si bé les

dones recordaven l'accés a la Sanitat militar encara per la població civil, no recordaven la brigada de sanitat que s'establí al poble. Vam saber que fou la 69 Brigada Mixta de Sanitat gràcies a un certificat de defunció d'una dona del poble que portava la firma i el segell de la brigada en qüestió i que vam localitzar a l'arxiu municipal.

També cal remarcar la increïble memòria que alguna de les dones ha demostrat respecte a l'estada dels soldats a la vila. A l'equip de redacció ens interessava saber quines brigades havien estat al poble, però a part del certificat de defunció abans esmentat no vam poder identificar cap altre. La nostra sorpresa es va produir en el moment quan entrevistant una de les dones de la Vilella ens va cantar una cançó que recordava d'aquells temps i que la cantaven els soldats quan marxaven al Front a lluitar. Això ens va proporcionar el nom d'un altre dels batallons que van viure a la vila, el V Batallón Especial de Ametralladoras: «El batallón salió para combate donde de gloria siempre se cubrió, hizo sonar sus ametralladoras echando atrás el fascismo invasor. Y los fascistas retrocedieron al ver el batallón desplegar, nuestros soldados alegres y firmes dieron un grito de libertad, libertad. Con eso lucharemos, hasta la victoria final, los soldados del Cuerpo, del V Batallón Especial».

Un dels records més significatius de les dones del poble és el fet de l'estada dels brigadistes internacionals a la vila: «eren alts, rossos i amb ulls clars... pel seu aspecte físic i per l'idioma creiem que no eren persones com nosaltres... Era alemany i mentre va estar al poble cada dia em donava pa, recordo la seva cara com si tingués davant meu una fotografia... No oblidaré mai el dia que els brigadistes van marxar de La Vilella... Tots eren formant files amb les seves motxilles a l'esquena i quan es disposaven a iniciar la marxa, l'alemany es va girar va venir cap a mi em va alçar amb els seus braços i després m'acaricià els cabells, i amb senyals digué que ell tenia una filla al seu país que era igual que jo... No he tingut mai diners però sempre he pensat que si els hagués tingut els hauria utilitzat per trobar l'alemany i donar-li les gràcies, vés... ¿Què se'n deu haver fet d'aquest pobre home?»

Cal dir que totes les dones entrevistades recordaven i insistien en el fet que es feien càrrec i tenien cura dels soldats malalts lleus a les seves

pròpies cases: «A l'Hospital de Sang que era al Cafè hi portaven malalts del Front amb ferides lleus, els soldats greus que necessitaven cures intensives o quirúrgiques els traslladaven a la Cova de Santa Llúcia... i els que estaven malament de l'estómac els cuidàvem nosaltres. Els hi fèiem purés de verdures, arròs bullit, truites amb els ous de les nostres gallines, també pa de figa que els hi agradava molt... els hi portàvem cada dia la llet amb mel... Perquè no ens quedéssim nosaltres sense menjar ells ens donaven a canvi el ranxo que es cuinava a les tres cuines d'intendència que s'instal·laren pel terme municipal».

Aquestes cuines que descriuen els testimonis formaven part del XV Cos de l'Exèrcit, i en elles es cuinava el ranxo cada dia per traslladar-lo al Front de l'Ebre, el que avui diríem un càtering: «mentre van ser els soldats al poble no ens va faltar a ningú el menjar... Encara guardo la "lechera" amb la que anava a buscar cada dia el ranxo a l'Olla de l'Ardèvol, és a la prestatgeria del Cellar i no la penso tirar mai.»

Les nostres àvies també recorden amb molta nitidesa l'estada i acolliment dels refugiats peninsulars a la vila. A mesura que la guerra avançava, la ciutat de Madrid es col·lapsa davant l'augment de la població civil procedent del sud peninsular. El perill dels bombardejos i la necessitat d'evitar possibles malalties contagioses, decideix al gener del 37 l'evacuació obligatòria de la capital de l'Estat espanyol.

Al poble, l'ajuntament va crear una Comissió Pro-Refugiats de Guerra amb la intenció de regular l'estada a la vila dels evacuats peninsulars. A més, el Sindicat d'Agricultors pertanyent a la UGT, crea uns vals bescanviables pels aliments dels refugiats. Tanmateix, els propis veïns donaren objectes de la llar per atendre les necessitats d'aquestes persones nouvingudes.

El dia 17 de setembre de 1936 arriben a la Vilella els primers evacuats i al llarg de la guerra foren 68 les persones que s'instal·laren al poble. La seva procedència: El Barraco (Àvila), Madrid, Màlaga, Lanciego (Àlava), Vergara (Guipúscoa), Oviedo, la Fatarella, la Torre del Espanyol, Bovera i Lleida capital.

Les dones entrevistades recorden perfectament aquestes famílies: «Quasi totes elles eren dones amb els seus fills petits, van arribar amb les

mans buides... Tenien els marits i els germans al Front... S'instal·laren a la Badia dues famílies malaguenyas, en habitacions separades però amb dret a cuina... Nosaltres els proporcionarem els estris de la llar, i de roba necessaris perquè poguessin fer vida...». «Amb les cortines de l'església vam poder confeccionar vestits per les nenes... Encara que a nosaltres no ens sobrava el menjar, vam decidir que acolliríem els infants a menjar a casa nostra, així, cada setmana teníem una criatura a dinar mitjançant el sistema de 'a torn de poble', pel que fa a la despesa dels refugiats, la repartíem per igual a totes les cases de la vila.»

Més amunt indicàvem que el sentiment, l'emoció i l'afecte són factors clau i potenciadors perquè els esdeveniments quedin gravats en la memòria, tan personal com col·lectiva de qualsevol grup social que hagi viscut episodis dramàtics. Això també es reflecteix en el record dels refugiats de la Vilella que s'integraren completament al poble: «Si existeix de debò una amiga, la meua amiga és i va ser la Carme...». «Ens vam escriure durant tota la vida fins que va morir fa pocs anys... Quan va tornar a Madrid un cop acabada la guerra li deien 'la catalana'... Una de les nenes refugiades que va néixer a la Vilella va venir fa cosa d'uns deu anys perquè volia conèixer el poble que la va acollir a ella i a la seva família per donar les gràcies...»

El final de la guerra i la primera repressió franquista

El 16 de novembre del 38 les tropes republicanes tornen a creuar el riu Ebre en retirada. Enrere quedaven 100 dies de batalla i desenes de milers de morts. Les possibilitats de resistència republicana s'esvaïren. Mentrestant, les forces regulars de Franco (les anomenades tropes mores), ocuparen les localitats prioratines despertant molta por entre la població civil, ja que es comentava que feien servir indiscriminadament la seva força, violant les dones dels republicans i matant les famílies.

L'ocupació de l'Exèrcit rebel als nuclis urbans del Priorat va anar seguit immediatament d'un marc «legal» dels organismes repressius i de les institucions franquistes com la Falange, i es procedí al nomenament de les que haurien de ser les noves autoritats.

Les nostres àvies recorden perfectament l'entrada dels nacionals al poble: «A la Vilella Baixa els moros van fer molt de mal, des d'aquí sentíem els brams que feien la gent del poble... vam tenir molta por perquè no sabíem el que ens passaria a nosaltres... Recordo encara avui la filera de moros caminant per la cinglera que venia de la Vilella Baixa cap aquí... Però el Vernet i el mestre van parar el cop sortint a l'era, desplegant una bandera nacional i parlant amb els franquistes...»

L'equip de realització sabia perfectament com s'havia constituït el nou ajuntament franquista perquè, com hem dit més amunt, teníem a les nostres mans la Causa General de la Vilella Alta. No obstant això, els vam preguntar si elles en sabien res dels nous nomenaments i sobtadament cap d'elles va respondre: «No sé, jo era molt jove ... No recordo, han passat molts anys... No tinc ni idea...». El fet és que el nou alcalde fou el germà del capellà assassinat, fill del poble; el cap de FET i de les JONS, el mestre; i el responsable de les joventuts falangistes, un personatge, emparentat directament amb una de les entrevistades i també, com ja hem dit abans, amb dos membres de l'equip de realització del documental. Aquest personatge primer va marxar del poble per anar a la guerra, fou, a més, nomenat oficialment Sergent de la República, i curiosament l'any 39 entrà al poble amb qualitat de cap falangista.

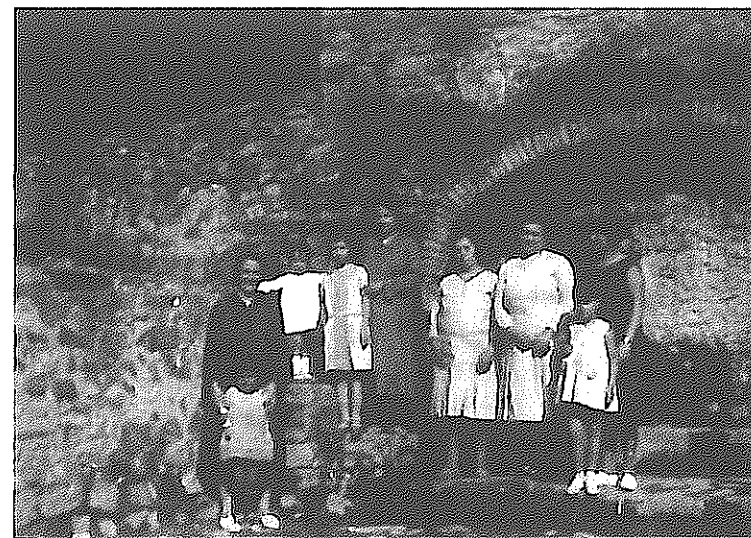
La «Sección Femenina» aportà un gran recurs al règim franquista per dur a terme el control rigorós de la vida de les dones i per extensió a les famílies espanyoles. No obstant això, a la Vilella Alta aquesta organització no existí, però les dones sí que recorden perfectament la duríssima instrucció que la Falange feia fer als nens i als nois del poble.

Tanmateix, la constant sensació d'estar sotmeses a un control inhumà queda reflectit pel nítid record de l'establiment de les cartilles de racionament i de la instauració 'del plato único y sin postre' de l'«Auxilio Social», que a més fou obligatori per a tota la vila: «Les noves autoritats ens deien que tan sols podíem menjar un cop al dia... però a casa d'amagades menjàvem farina de panís... Respecte al racionament, la meitat se la quedaven ells mateixos, no donaven el menjar a qui realment el necessitava sinó als que ells van voler... Al poble havien quedat moltes cases sense el cap, alguns van morir al Front i d'altres eren als camps de

concentració o a les presons, i les dones es van veure soles amb els avis i els fills... No res, misèria i companyia, depeníem aleshores completament de les collites i del estraperlo... Passa-te-la com puguis.»

El racionament i l'escassetat de productes de primera necessitat van configurar a la Vilella Alta una societat afamada i malaltissa. Com diu Barciela (2003), la fam va fer que es trenquessin d'alguna manera les solidaritats socials i veïnals. Així, el racionament fou establert per ordre del «Ministerio de Industria y Comercio» durant el mes de maig de 1939 i amb la intenció que era una mesura transitòria que garantia, com a mínim, els aliments principals a la població. La posterior realitat fou que es mantingué durant més d'una dècada i que va funcionar com a mitjà de control domèstic.

Aquesta repressió no s'identifica tan sols amb els productes alimentaris de primera necessitat, sinó que molts dels republicans que havien lluitat al Front veieren com els seus béns eren confiscats pel nou règim i per les noves autoritats: «El meu pare tenia un ramat de cabres i en acabar la guerra vam haver de posar-lo a nom d'una altra persona que vivia

Dones i criatures a la Font Vella, principis dels anys 30
(Fotografia cedida per Pepita Salat)

al Mas del Tancat d'Escaladei, això per no perdre'l. Casa nostra havia col·laborat amb l'Exèrcit republicà aportant tres soldats, encara que el meu pare sempre havia estat apolític...»

Totes les dones entrevistades ens expliquen que les noves autoritats van obligar els homes de la vila a afiliar-se a FET i a les JONS. Aquest fet implicà per altra banda l'obligatorietat de pagar a la Falange cada mes el rebut corresponent a l'afiliació, augmentant considerablement l'escassetat econòmica de la població vilatana: «Cada vegada que em trobava el mestre pel carrer em deia que li digués al pare que havia d'afiliar-se a la Falange... però el pare no volia fer-ho...»

Amb la implantació de la Dictadura començava un llarg període de repressió i silenci: desfilades falangistes, misses solemnes... La Península, junt amb Catalunya, es convertia en una immensa presó. Molts dels vilatans que lluitaren a la guerra civil espanyola al costat de la República i que no van morir al Front, es van veure privats de llibertat, i en unes condicions de vida infrahumanes difícils d'oblidar.

Aquests fets traumàtics i dolorosos encara els recorden les dones de la vila ja que de la Quinta del Biberó 14 nois es van quedar per sempre a les terres de l'Ebre: «No sabem a quin lloc van caure, tan sols que els seus cossos no els vam poder recuperar mai... La meua mare hagués donat la vida per saber on eren els seus germans i poder-los enterrar dignament ¿Com pot ser que estiguin tirats per les cunetes encara avui com si fossin gossos?... Hi van haver cases que moriren dos germans al Front, jo al meu fill li vaig posar el nom del meu oncle que va desaparèixer a l'Ebre... Heu de saber que al poble festejaven dos noies amb dos d'aquests soldats de la Quinta del Biberó que moriren... Elles, van guardar dol per als seus nuvis durant molt de temps, vestint de negre i tot, com si fossin les seves esposes, encara que al cap d'uns anys van refer les vides.»

A l'equip de realització ens interessava saber l'opinió de les quatre dones supervivents de la Vilella Alta respecte al motiu de la pèrdua de la guerra per part de la República i les contestes foren les següents: «No sé, no recordo... La República es va perdre per confiar-se massa... La República es va perdre perquè al final érem poca gent, tan sols quedava

Catalunya enfront a tota Espanya, penseu que inclús van venir estrangers a ajudar-nos, senyal de que érem pocs... Vam perdre la guerra perquè van voler, tot estava comprat i venut...»

Per altra banda, i com a pregunta final de les entrevistes, l'equip de realització va sol·licitar a les dones de la vila que ens indiquessin el record més significatiu d'aquesta etapa històrica, que, a més, havia estat viscuda en primera persona, dues d'elles coincidiren en la resposta: «La fam i la misèria que vam patir, encara recordo els fesols negres, la farina de panís i el racionament.» Les altres dues dones van tenir respostes diferenciades, una ens explicà que a part de la por i la fam: «no oblidaré mai l'amistat que sorgí entre la Carme [es refereix a una noia refugiada de guerra], i jo, com tampoc al soldat alemany que cada dia em donava pa, què deu haver estat d'aquest pobre home?» L'última resposta fou: «no oblidaré el control que el sometent del poble establí a la carretera per evitar que els exaltats tornessin a fer mal a la vila [es refereix a la crema de l'església i a la mort del capellà Vernet per part de membres de la FAI].»

La memòria femenina a rereguarda

Realment la Vilella Alta fou un poble republicà convençut i exemplar, el qual s'organitzà ja a partir de mitjans de juliol del 36, com bonament va poder, per evitar que es tornessin a produir fets violents i dramàtics com fou la crema dels objectes de l'església o la mort del capellà, així com per acollir els refugiats de guerra peninsulars i l'Exèrcit republicà. Això ho diem no tan sols pel coneixement de la memòria històrica col·lectiva, sinó que els documents consultats també corroboren el mateix.

L'informe de l'alcalde Vernet que es troba a La Causa General, indica que la mort dels dos capellans es produí el dia 21 d'agost de 1936 a Juncosa i que van morir tots dos perquè un d'ells delatà l'altre, amb això la màxima autoritat de la vila exculpà els veïns de la Vilella Alta.

També ho fa el «Tercio de la Guardia Civil» de Poboleda, reconeixent que si bé els dirigents polítics més destacats del poble en època republicana foren d'Esquerra Republicana i de la UGT: «... procuraron

mantener la paz y la tranquilidad en el vecindario, sin que se alterara el orden, ni se hizo incautación alguna de bienes...»

Dit això, entenem perfectament les preguntes que les dones de la vila encara avui es fan a si mateixes respecte a la immediata postguerra: ¿Per què les noves autoritats franquistes ens van fer passar tanta fam si el poble no va confiscar res a ningú, i a més vam amagar els capellans tot i sabent el que ens podria passar amb els de la FAI?

L'única resposta que els podem donar des d'una visió històrica a escala peninsular és que la Pàtria Potestat de les noves autoritats franquistes, la van fer servir sobretot als nuclis rurals per assegurar-se un rebost ple, a partir de la reducció de les racions i també de deixar buides part de les cartilles de racionament. Tot això produiria un benefici que aleshores podria ser distribuït entre els que donaven suport al règim franquista.

A l'equip de realització del documental ens ha donat la sensació, un cop acabades les entrevistes, que a les dones de la Vilella Alta no els preocupaven massa les qüestions polítiques d'aquesta etapa històrica, cap d'elles s'ha implicat dient-nos el que pensaven al respecte, ni d'aquella etapa ni la d'ara. El que sí que hem pogut observar és que totes elles guarden algun tipus d'objecte material d'aquells dies: el primer llibre de la escola en català, la «lechera» amb la que anava a buscar el ranxo, el mocador que era en realitat la bandera republicana i que els nois regalaven a les noies els dies de ball, paper moneda de la República, el marc del quadre de l'al·legoria de la República que va ser al cafè del poble fins l'entrada dels nacionals...

Elles insistien constantment en els temes relacionats amb la por, la incertesa sobre què passaria, la gana, la misèria que van passar, el refugiats de guerra, l'estada dels soldats al poble, la traïdoria d'un capellà envers l'altre, el racionament i els nois de la Quinta del Biberó morts al front de l'Ebre.

Cal destacar el sentit de fidelitat que les noies tingueren envers els seus nuvis morts al front i per extensió amb la República. Aquest fet és important si tenim present les teories i filosofies que el règim franquista i l'església catòlica va inculcar a tota la Península respecte als vençuts i a les seves dones i fills durant moltes dècades.

No oblidem el projecte del psiquiatra en cap de Franco, que a més era tinent coronel, el doctor Antonio Vallejo Nágera el qual pretenia identificar el 'biopsiquismo del fanatismo marxista', dintre del que va incloure tots els republicans i republicanes fossin o no comunistes. Vallejo Nágera assegurava que el sexe femení es caracteritzava per la seva debilitat en l'equilibri mental, així com per la inseguretat del control sobre la personalitat.

També assegurava que degut a la revolta política i social de la República i la posterior guerra civil, la dona republicana va tenir l'oportunitat de satisfer les seves apetències sexuals latents. Tot això volia dir que pel sol fet de ser familiar d'un republicà la dona era automàticament considerada una espècie de prostituta curta de gambals. Dit això, a hores d'ara creiem que les noies de la Vilella Alta van ser molt valentes de portar el dol pels seus nuvis caiguts al Front.

Pensem que el paper de la dona camperola en la immediata rereguarda de la Batalla de l'Ebre no ha rebut encara el reconeixement públic que creiem que es mereix. De fet, la Història amb majúscules fins fa molt poc temps ha estat escrita sempre per homes, el que d'alguna manera vol dir que és Història dels homes.

Podríem intentar confeccionar la història de les dones a rereguarda però sens dubte trobaríem moltes llacunes i entrebancs, en principi perquè el treball de la dona i la seva participació amb la guerra civil i amb la República no ha creat cap tipus de documentació, a no ser que estiguem parlant d'infermeres reconegudes oficialment o de mestres; la resta del personal femení que va contribuir amb tot l'entramat que implica la rereguarda ha quedat a l'oblit. Tant sols ens queda recollir els testimonis orals si volem saber el que realment les nostres àvies van fer per la República i per la societat del moment.

Algunes de les activitats realitzades per les dones de la Vilella Alta com fou l'alimentació i la preocupació dels soldats republicans malalts o la solidaritat moral i material amb els refugiats, són considerades normalment feines culturals pròpies de les dones, i és per això que no han tingut una apreciació que reconegui la seva vàlua dintre de l'àmbit social del període que estem estudiant.

En aquest cas pensem que la dona vilatana participà i col·laborà en assumptes que podríem denominar socials i polítics, per tant, públics a escala peninsular. Elles van exercir la seva capacitat i el seu control dintre d'un marc que algunes persones consideraran exclusivament femení. No obstant, aquest espai el podem entendre com un espai més simbòlic que real. Dit això, pensem que l'administració i la cura domèstica en temps de guerra i en la immediata rereguarda no és altra cosa que l'administració del que és per essència «públic, polític i social».

Per tant, la dona camperola de la Vilella Alta, i per extensió totes les dones de la rereguarda emmarcades dintre d'un àmbit rural, formen part íntegrament de les xarxes administratives i polítiques del govern de la República, encara que les hagin oblidat i que, consegüentment, la Història amb majúscules les hagi deixat al calaix de l'anonimat.

Bibliografia

- BARCIELA, C. (2003), *Autarquía y mercado negro. El proceso económico del primer franquismo*. Madrid: Ed. Crítica.
- BOTTI, A. (1992), *Cielo y dinero. El Nacionalcatolicismo en España*. Madrid: Ed. Alianza Universidad.
- RUIZ, VARGAS, J.M. (2004), «Trauma y memoria: de la persistencia de los recuerdos a la amnesia» en MUÑOZ CÉSPEDES, J.M., y RUANO, A. (coords.) *Cerebro y Memoria*. Madrid: Ed. Mapfre Medicina.
- SABATÉ ALENTORN, Jaume (2002), *Víctimas d'una guerra al Priorat*. Barcelona: Ed. Rafael Dalmau.
- TAGÜENA, Manuel (2005), *Testimonio de dos guerras*. Barcelona: Ed. Planeta.

LA MEMÒRIA DE LES CATALANES DE LA REPÚBLICA A LA TRANSICIÓ DEMOCRÀTICA (1931-1982)¹

MONTSERRAT DUCH

¹ Text revisat d'una intervenció al curs d'estiu «Memòria de les dones». Deltebre, juny del 2006.